

Az autoriter nacionalista és a transznacionális populizmusok

I. Az autoriter nacionalista populizmus elméleti alapjai¹

A globalizációs kihívásra egészen brutális válaszokat adó kortárs autoriter nacionalista jobboldal a világ számos pontján igen komoly sikereket ért el a közelmúltban. Ide sorolható az alt-right jelenség és Donald Trump az USA-ban, valamint a *mainstream* pártokat egyre jobban befolyásoló és egyre nagyobb kihívás elé állító európai populista nacionalizmus (különösen Olaszországban és Lengyelországban). Ezek a pártok és mozgalmak ugyan sokfélék és nagyon különbözőek, de van egy olyan sajátosság, ami valamilyen formában mindegyikben megjelenik: ez pedig az újnacionalizmus, amelynek célpontja a két világháború közötti európai nacionalizmusokkal ellentétben nem elsősorban más nemzetek, hanem a bevándorlás és az iszlám elleni küzdelem. A nyugati autoriter nacionalista tendenciákhoz hasonlít két keleti zsarnoki rendszer, a putyini Oroszország, valamint Erdoğan uralma alatti Törökország, amelyek esetében a nacionalizmus szintén civilizációs keretben jelentkezik, és a Nyugatellenesség formáját ölti. A nyugati és keleti autoriter rendszerek között helyezkedik el az Orbán-rendszer, amely egyszerre kritizálja a Nyugatot,

A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetének adjunktusa, Politikatörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhely koordinátora.
Email: antal.attila@ajk.elte.hu.

1 Az autoriter nacionalista jobboldal politikaelméleti hátterének elemzésével korábban már foglalkoztam (Antal Attila: *A populista demokrácia természete. Realizmus és utópia határán.* Napvilág Kiadó, Bp., 2017.), és külön elemeztem az autoriter állam és a neoliberalizmus kapcsolatát is (Antal Attila: *Orbán bárkája. Az autoriter állam és a kapitalizmus szövetsége.* Noran Libro Kiadó, Bp., 2019.). Ezekre az írásokra jelen elemzés keretében is támaszkodom.

a bevándorlást, illetve Európa civilizációs védőbástyájának tekinti magát, miközben jó viszonyt ápol a keleti zsarnoki rendszerekkel is.

Az autoriter populizmus azonban korántsem új tendencia, s ahogyan alább bemutatom, ideológiai szempontból meglehetősen sokszínű és összetett jelenség. Az autoriter populizmus elemzése már a thatcherizmus által kiváltott kihíváskomplexum kapcsán is a baloldali kritikai elmélet vizsgálódásainak homlokterébe került.² Ebben a tanulmányban tehát arra kívánok rámutatni, hogy a jobboldali autoriter populizmus igen jelentős kortárs politikai sikereket ért el, de az autoriter populizmussal valami sokkal mélyebb és összetettebb kihíváshalmazként is számolnunk kell, s nem csak az autoriter jobboldal időről időre bekövetkező politikai áttöréseként kell tekintenünk. Álláspontom szerint az autoriter populizmus ideológiai szempontból meglehetősen összetett jelenség, amelyben legalább három – egyébként látszólag egymásnak ellentmondó és jelentős belső feszültségekkel terhelt – tendencia összegződik. Egyrészt az autoriter populizmus tágan értelmezett ideológiai, gazdasági, társadalompolitika háttere – bármilyen meghökentető is, de – a neoliberalizmus. Másrészt az autoriter populista erők sokat merítenek a radikális baloldali elméletekből (így megemlíthető Antonio Gramsci, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe hatása). Végül, de nem utolsósorban az autoriter nacionalista populizmus sokszor civilizációs keretben bontakozik ki.

1. Az autoriter populizmus és a neoliberalizmus összekapcsolódása

A frankfurti iskola már foglalkozott azzal, hogy melyek a populizmus, különösen az autoriter rendszerek populizmusának jellemzői. Adorno és munkatársai³ (1950) azt vizsgálták, hogy milyen az autoriter személyiség pszichológiai és szociológiai profilja. Az autoriter populizmusnak vagy újfasizmusnak ezek a korai vizsgálatai lehetőséget teremtenek arra, hogy következtetéseket fogalmazzunk meg a kortárs autoriter

2 Stuart Hall – Chas Critcher – Tony Jefferson – John Clarke – Brian Roberts: *Policing the Crisis. Mugging, the State, and Law and Order*. The Macmillan Press, London, Basingstoke, 1978; Stuart Hall – Martin Jacques (eds.): *The Politics of Thatcherism*. Lawrence & Wishart Ltd., 1983; Stuart Hall: Authoritarian Populism: A Reply to Jessop et al. *New Left Review* 1985, 151, 115–124; Bob Jessop – Kevin Bonnett – Simon Bromley – Tom Ling: Authoritarian Populism, Two Nations, and Thatcherism. *New Left Review*, 1984, 147, 32–60.

3 T. W. Adorno – Else Frenkel-Brunswik – Daniel J. Levinson – R. Nevitt Sanford (eds.): *The Authoritarian Personality*. Harper and Row, New York, 1950.

tendenciák tekintetében.⁴ A kritikai elmélet az autokrácia, az előítéletesség és a populizmus kapcsán elsősorban a nácizmusra asszociált, az autoriter populizmus egy sokszínűbb jelenségre utal. Elfogadva Morelock kiindulópontjait, autokrácia alatt erőszakkal kikényszerített társadalmi homogenitást értek. Az autoriter populizmus pedig az embereknek az elitek ellen való megszervezése a hatalom megragadása érdekében és minden olyan „más” feletti dominancia, aki nem tartozik a néphez. Mindez magában foglalja az előítéletek és a karizmatikus vezető által vezetett társadalmi csoportokat, amelyek a különbözőségek ellen küzdenek.⁵

Stuart Hall és szerzőtársainak munkásságában⁶ domborodik ki leginkább az, hogy az autoriter populizmus magával a neoliberális és neokonzervatív thatcherizmussal kerül azonosításra. Két kötetet érdemes ennek kapcsán kiemelni, amely elindította az autoriter populizmusról szóló vitát a brit baloldalon és ez az irányzat meghatározóvá vált: az egyik a *Policing the Crisis* (1978), a másik pedig a *The Politics of Thatcherism* (1983). Az 1970-es évek brit szakpolitikai és ideológiai krízisét, az erőpolitikán és a „law and order” megközelítésen alapuló tendenciáit vizsgálva, a *Policing the Crisis*-ben Hall és munkatársai kimutatják, hogy a represszív büntetőpolitikán és a büntető populizmuson alapuló politikai rendszer, a Thatcher-féle politika a leszakadó társadalmi csoportok és kisebbségek megbélyegzésén alapul, s ezen célkitűzés érdekében mozgósítja az állam egészét, ami a normál állapot, a jogállamiság felfüggesztéséhez vezet. Ezt a kivételes helyzetet azonosítják Hallék az autoriter populizmussal, amelynek célja a fennálló társadalmi fegyelem és rend védelme.⁷ Hall és társai bár elsősorban a thatcherizmus leírására használják az autoriter populizmus kifejezést, ugyanakkor egy jóval általánosabb politikai átalakulást is megragadnak vele: ez pedig nem más, mint az 1970-es évek politikai hegemoniájának a kikényszerítő, fegyelmező államhatalom felé való elmozdulása. Mindez a világháború utáni kompromisszumok konzervatívok részéről történő felmondásának, valamint a szociáldemokrata alternatíva kifulladásának volt köszönhető.

4 Douglas Kellner: Preface to *Critical Theory and Authoritarian Populism*. In Jeremiah Morelock (ed.): *Critical Theory and Authoritarian Populism*. University of Westminster Press, London, 2018a, xi–xii., xii.

5 Jeremiah Morelock: (ed.): *Critical Theory and Authoritarian Populism*. University of Westminster Press, London, 2018. xiv.

6 Hall et al.: *Policing the Crisis. Mugging, the State, and Law and Order*. Id. kiad.; Hall–Jacques: *The Politics of Thatcherism*. Id. kiad.; Hall: *Authoritarian Populism*. Id. kiad.

7 Hall et al.: *Policing the Crisis. Mugging, the State, and Law and Order*. Id. kiad.; 315.

Hallék szerint tehát a thatcherizmus az autoriter populizmuson alapult, amely sikeresen forrasztotta egybe a világháború utáni gazdasági és politikai rendszerrel kapcsolatos széles körű társadalmi elégedetlenségeket, és ezeket sikerrel mobilizálta egy jobboldali autoriter politika mentén a brit politika aktuális gazdasági és politikai krízisében. Jessop és szerzőtársai arra is rámutatnak, hogy mivel a Thatcher-féle politika jelentős ideológiai megalapozottsággal és ehhez társuló társadalmi mobilizációs kapacitással rendelkezett, ezért többen is úgy vélték, hogy az ebből származó tapasztalatokat be lehet építeni a baloldali elméletbe,⁸ de Hall és társai kezdettől fogva egy alternatív, a szocialista erkölcsön és közérdeken alapuló – tehetném hozzá: baloldali populista – megközelítésben gondolkodtak, ami mind a mai napig nem valósult meg teljes mértékben. Hall kifejti, hogy a Thatcher-féle autoriter populizmus sikerrel forrasztotta egybe a konzervatív jobboldalhoz eredendően kapcsolódó értékeket (nemzet, család, kötelesség, tekintély, tradicionalizmus) az agresszív formában jelentkező neoliberalizmussal (önérdek, versenyalapú individualizmus, államellenesség).⁹

Az autoriter populizmusnak és a neoliberais agendának az összekapcsolódása azonban korántsem ért véget a neokonzervatív Thatcher-érával, hiszen a szociáldemokrácia „Harmadik Útja” egyáltalán nem volt alkalmas a globális kapitalizmus válságainak kezelésére, sőt sok szempontból olaj volt a tűzre, hiszen az 1990-es évek baloldali politikája a „történelem vége” eufóriában maga is szövetségre lépett a neoliberalizmussal. Vagyis a baloldal nem volt képes olyan ideológiai irányt kidolgozni, amely gátat tudott volna szabni az autoriter populizmus újabb, nagyjából a 2000-es évektől kezdve kibontakozó hullámának. Tamás Gáspár Miklós 2000-ben ezt a többszörösen összetett, egyébként nem kevés belső feszültséggel terhelt, újnacionalista hullámot nevezte *posztfasizmusnak*, amelynek alapvető sajátossága az állami szintre emelt rasszizmus és az autoriter neoliberalizmusba való integrálódás: „A posztfasizmus könnyen megtalálja a maga szögletét a globális kapitalizmus új világában: nem borítja fel a választási demokrácia és a képviseleti kormányzat uralkodó alakváltozatait. Amit viszont ténylegesen tesz, azt a fasizmus mindenféle fajtájára, a totális rendszerek bukása után kialakuló változatára nézve is lényegesnek vélem, sans Führer, sans egypárti uralom, sans SA vagy SS. Nevezetesen a visszajára fordítja a felvilágosodásnak a honpolgárságot és az emberi állapotot egygyé olvasztó tendenciáját [...] Az egyetemes állampolgárság ellenzése szerintem a fasizmus legfőbb jellegzetessége. És most ennek a még oly mérsékelt univerzalizmusnak az elutasítását látjuk demokratikus körülmények között (még csak nem is pusztán a demokrácia

8 Jessop et al.: *Authoritarian Populism*. Id. kiad., 33.

9 Hall–Jacques: *Politics of Thatcherism*. Id. kiad., 29.

köntöseben) megismétlődni. A poszttotalitárius fasizmus virul a globális kapitalizmus tágas kitingpáncéljának a védelme alatt.”¹⁰

2. *A jobboldal gyakorlat radikális baloldali elméleti háttere:*
Gramsci, Laclau, Mouffe

Jelen tanulmány egyik fő állítása – az autoriter populizmus ideológiai sokszínűsége mellett – az, hogy az autoriter populizmus eszmei alapjai korántsem a klasszikus jobboldali-konzervatív ideológusok műveiben keresendők, hanem igen erős baloldali, posztmarxista háttérrel rendelkeznek. Álláspontom szerint Antonio Gramsci, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe elméleteinek igen erős a recepciója a jobboldali autoriter populizmusok esetében, és a baloldal minderre nem tudott konzekvens választ adni.

Hall és szerzőtársai magát az autoriter populizmust – hegemon politikai projektként felfogva – egy gramsciónus keretrendszerben elemezték, mivel a Thatcher-féle politika a hegemonia formáinak alapkérdéseit veti fel.¹¹ Konceptiójuk erősen támaszkodik Gramsci munkásságára,¹² különösen a *Börtönfüzetekben* kifejtett gondolatokra. Hall úgy véli, hogy az autoriter populizmus (a thatcherizmust értve ez alatt, de úgy vélem, hogy ez igaz minden későbbi irányzatra is) konceptióját és a projekt egészét tekintve is *hegemonikus*: ez pedig azt jelenti, hogy egyszerre számos fronton nyisson küzdelmet, nem csupán a gazdasági vonalon. Mindez azon – a mélyen gramsciónus – belátáson alapul, hogy a tényleges dominanciához és a társadalmi struktúrák átalakításához – a politikai, morális és intellektuális vezérszerep mellett – gazdasági dominanciára is szükség van. Mindez a felfogás a Gramsci-féle hegemoniaelmélet integrálásán alapul és azt jelenti, hogy mind a civil társadalomban, mind az államban hegemon pozícióba kell kerülni.¹³ Az autoriter populizmus egyfajta „passzív forradalom”¹⁴ segítségével jut hegemoniához, amely tömegmobilizáció nélküli társadalmi változást jelent, mivel apró léptékű, molekuláris változásokból áll, amelyek az elit felől érkeznek.¹⁵ Gramsci számára kulcskérdés volt, hogy mely társadalmi csoport tölti

10 Tamás Gáspár Miklós: On Post-Fascism. The Degradation of Universal Citizenship. *Boston Review*, 2000 június, <http://bostonreview.net/world/g-m-tamas-post-fascism>

11 Hall: *Authoritarian Populism*. Id. kiad., 116.

12 Antonio Gramsci: *The Antonio Gramsci Reader: Selected Writings, 1916–1935*. Ed.: Forgacs David, NYU Press, New York, 2000.

13 Hall: *Authoritarian Populism*. Id. kiad., 119.

14 Gramsci: i. m., 246–274.

15 Jessop et al.: *Authoritarian Populism*. Id. kiad., 36.

be a „nemzeti-populáris” vezető szerepet: amíg ez a XIX–XX. században Franciaországban például a burzsoázia volt, addig Gramsci abban bízott, hogy ez Olaszországban a munkásság lesz. Reményei szerint a munkásság képes lesz szűk szakszervezeti érdekein túllendülni és minden elnyomott alsó társadalmi csoportot integrálni politikai projektjébe.

Régóta folyik tehát a vita arról, hogy kié Gramsci,¹⁶ s eközben a „jobboldali gramscianusok” maguk felé hajlították és politikai projektté formálták Gramsci gondolatait.¹⁷ Kranenburg azt is felveti, hogy a baloldal elveszíteni látszik az egyik legjelentősebb politikai teoretikusát, aki történelmi távlatokban volt képes gondolkodni.¹⁸ Ennek egyik legfőbb oka, hogy a különféle baloldali-progresszív tendenciák, a kulturális tudományoktól a feminizmuson át egészen a kisebbségekkel foglalkozó területekig, nem képesek elfogadni Gramsci hegémóniaelméletét vagy nemzeti-populáris koncepcióját.¹⁹ Ugyanakkor korántsem viszonyult szegénylősen Gramscihoz a francia Új Jobboldal szellemi alakja, Alain de Benoist vagy a flamand Vlaams Blok szélsőjobboldali alakulat. Kiss Lajos András élesen mutat rá a jobboldali gramscianusok hatására: „...a radikális baloldali Ernesto Laclau – Chantal Mouffe szerzőpáros ugyanúgy követendő modellnek tekinti Gramsci hegémóniaelméletét, mint a francia Új Jobboldal vezéralakja, Alain de Benoist, illetve napjainkban a német AfD-hez közelálló értelmiségiek. Azt sem hagyhatjuk figyelem kívül, hogy Benoist több évvel korábban fedezte fel a Gramsci-féle politikafilozófia jelentőségét, mint a radikális baloldali gondolkodók... Benoist, amikor a Gramsci-féle hegémóniaelméletet követendő példaként állítja a francia Új Jobboldal elé, úgy véli, a liberális demokráciát, legalábbis hosszabb távon, a maga által felállított elvek fogják tönkre tenni. Ahol a világnézetek és politikai programok abszolút pluralizmusát hirdetik, de ezzel együtt a széles alapokon nyugvó konszenzus fenntartásához is ragaszkodnak, előbb-utóbb bekövetkezik a rendszer összeomlása, amire a radikális jobboldaliaknak időben fel kell készülniük.”²⁰

A XX. századi és kortárs autoriter populizmus, jóllehet a felső társadalmi csoportok osztályérdekeit képviseli, de elő tudott állítani egy

16 Rob van Kranenburg: Whose Gramsci? Right-wing Gramscism. *International Gramsci Society Newsletter*, 1999, mácius 9., 14–18.

17 Antal Attila: Szerezzük vissza Gramscit! *Mérce*, 2019. február 2. <https://merce.hu/2019/02/02/szerezzuk-vissza-gramscit/>

18 Kranenburg: i. m., 14.

19 Kranenburg: i. m., 15.

20 Kiss Lajos András: Kultúrharc és hegémónia – A keresztfrontok kora. *Liget Műhely*, 2018. december 1., <https://ligetmuhely.com/liget/kulturharc-es-hegemonia-a-keresztfrontok-kora/#post-27698-endnote-ref-18>

olyan ideológiai és kommunikációs teret, ahol mindez belesüpped egy nemzetállami-populista keretbe. Ehhez pedig Gramsci „meghódításán túl” további baloldali elméletek becsatornázására is kellett. Az autoriter populizmus politikai sikereihez a gramscianus elméleti tónuson túl szükség volt Gramsci gondolatainak althusseri és poulantzasi alapokon való újra- és továbbgondolóra, Ernesto Laclau és Chantal Mouffe-ra. Az autoriter populizmus sikerrel gyúrta össze a hegemonia és a tömegek politikai identitással való felruházásának ideológiai programjait, s ebben nagyon fontos szerepe van a Laclau és Mouffe közös, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics* (1985)²¹ c. kötetének, amely szándékával ellentétben legalább annyit tett a jobboldali hegemoniáért, mint a baloldaliért. Mindez arra vezethető vissza, hogy ez a kötet legalább annyira befolyásos, mint ellentmondásos, hiszen egy populista keretrendszerben próbál meg létrehozni egy új posztmarxista politikát.²² Ez a projekt a következő kötetekkel bővül a későbbiekben: Laclau 2005-ös *On Populist Reason*,²³ Mouffe 1993-as *The Return of the Political*,²⁴ a 2005-ös *On the Political*,²⁵ valamint a 2018-as *For a Left Populism*.²⁶ Az ellentmondásosság, a baloldali politika felé való igencsak nehézkes kimenetel és az említett, viszonylag könnyű jobboldali recepció nem lehet véletlen, hiszen Laclau és Mouffe valami olyasféle populista politika baloldali interpretálásával foglalkozik, amit a korábbiakban Hall autoriter populizmusnak nevezett. Természetesen az sem tekinthető pusztán a körülmények összzejátszásának, hogy Mouffe politikaelmélete igen komolyan támaszkodik a jobboldal egyik meghatározó teoretikusára, Carl Schmittre. Mouffe ki is jelentette, hogy Schmitt liberalizmuskritikája megkerülhetetlen.²⁷ Vagyis Schmitt és Gramsci alkotja azt a közös elméleti-ideológiai zónát, amelyre a jobboldali autoriter populizmus és a baloldali populizmus egyaránt visszavezethető. Kiss Lajos András találónan jegyzi meg: „Első pillanatra valóban meglepő a különös fordulat, hogy a magukat marxistának vagy legalábbis radikális baloldalinak valló gondolkodók rendre pozitív kontextusban emlegetik Carl Schmittet...

- 21 Ernesto Laclau – Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. Verso, London, 1985.
- 22 Samir Gandesha: Understanding Right and Left Populism. In Jeremiah Morelock (ed.): *Critical Theory and Authoritarian Populism*. University of Westminster Press, London, 2018a, 49–70., 57.
- 23 Ernesto Laclau : *On Populist Reason*. Verso, London, 2005.
- 24 Chantal Mouffe: *The Return of the Political*. Verso, London, 1993.
- 25 Chantal Mouffe: *On the Political*. Routledge, London, New York, 2005.
- 26 Chantal Mouffe: *For a Left Populism*. Verso, London, 2018.
- 27 Mouffe: *The Return of the Political*. Id. kiad., 2.

De legalább annyira mellbevágó az is, hogy napjaink szélsőjobboldali gondolkodói a marxista Antonio Gramsci munkáinak tanulmányozására biztatják híveiket. Vagyis azt látjuk, hogy Carl Schmitt és Antonio Gramsci egyaránt a leggyakrabban emlegetett szerzők között szerepel az amúgy teljesen ellentétes oldalon álló szerzők munkáiban.”²⁸

Laclau és Mouffe alapjaiban kívánják átformálni a (radikális) baloldali gondolkodást, ezek közül emelkedik ki két alapmotívum, amelyek egyben alkalmassá is tették nézeteik térhódítását a jobboldali autoriter populizmuson belül. Egyrészt a szerzőpáros úgy véli, hogy a társadalmi antagonizmusok területén tapasztalt determinációk meghaladásához tanulmányozni kell a sokszínű és sokszor ellentmondásos álláspontokat, és túl kell lépni a társadalom tökéletes egységességén és homogenitásán alapuló koncepciókon, mint amilyen például a munkásosztály klaszrikus diskurzusa.²⁹ Vagyis le akarnak számolni az osztályszempontú megközelítéssel, mert szerintük elméleti és politikai szempontból relevanciáját veszítette. Természetesen a jobboldali autoriter populizmus sohasem kacérkodott a társadalom osztályközpontú megközelítésével, ugyanakkor Laclau és Mouffe megközelítése azért jelentett komparatív előnyt a jobboldal számára, mert a baloldal egyszerre kíván reflektálni a modern társadalmak megváltozott osztályszerkezetére és megmaradni az újraértelmezett osztálypolitikánál. Eközben az autoriter populizmus felépítette azt a nacionalista keretben értelmezett, a megváltozott társadalmi helyzetben különféle társadalmi csoportok között identitáspolitikai hidakat teremtő politikát, amely jelentős sikerekkel kecsegtet (így fordulhat elő, hogy a baloldal szempontjából „klasszikusan” munkásosztálynak gondolt csoportok szélsőjobboldali pártokra adják le voksukat, vagyis „osztályérdekek ellen” szavaznak). A Laclau–Mouffe-féle populizmuskoncepció azon alapul, hogy politikai közösséggé kell formálni a társadalom alsó szegmenseiben elhelyezkedő heterogén, bizonytalan körülmények között élőket, akik úgy érzik, hogy kiestek a társadalmat összetartó szociális hálóból vagy sohasem voltak azok részei.³⁰

A baloldali osztálypolitika meghaladásán túl a másik fontos szempont, amit az autoriter populizmus ugyancsak kiválóan be tudott csatornázni, az a politikai közösségek létrehozásának, identitásuk diszkurzív eszközökkel való meghatározásának módja. Laclau, az essexi egyetemről

28 Kiss: i. m., n. a.

29 Laclau–Mouffe: i. m., 84.

30 Marco Briziarelli: *Podemos' Twofold Assault on Hegemony: The Possibilities of the Post-Modern Prince and the Perils of Passive Revolution*. In Óscar García Agustín – Marco Briziarelli (eds.): *Podemos and the New Political Cycle. Left-Wing Populism and Anti-Establishment Politics*. Palgrave Macmillan, 2018, 97–122., 106.

kiinduló diszkurzív irányzat úttörőjeként azt vallja, hogy mivel a populizmus a politikának mint olyanak a logikája, ezért nélkülözhetetlen a (nemzetállam alatti és feletti) politikai közösségek megkonstruálásában. Az autoriter populista politika szempontjából mindennek „a nép” (*démosz*) létrehozása szempontjából van óriási jelentősége, hiszen amint azt látni fogjuk, az autoriter populizmus fontos összetevője a nacionalizmus (annak meghatározása, hogy ki és ki nem tartozik bele a nemzetbe), de manapság mindennek egyfajta civilizációs „küldetése” is van. Laclau szerint tehát a demokratikus politika szükségképpen populista, hiszen ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a modern társadalmak alapvetően heterogének, akkor a sokféle politikai követelés hegemonisztikus artikulációjának állandóan provizórikusnak és felülvizsgálhatónak kell lennie.³¹ Mindez ideológiai rugalmasságot követel meg, ezért Laclau alapvető javaslatát³² – vagyis, hogy a baloldal hegemonisztikus keretben artikulálja a heterogén politikai követeléseket – a flexibilisnek mutakozó autoriter jobboldal számos esetben meg tudta valósítani. Mindezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a Laclau-féle populizmuskoncepció kulcsfogalmát jelentő „üres jelölőt” (amely bármiféle politikai agenda, szereplő, szimbólum lehet, amelynek segítségével a politikai közösség és a hegemonia létrehozható) az autoriter populizmus könnyebben, változatosabban és alkalmazkodóbban tudja megtölteni tartalommal, illetve az autoriter populizmus által nacionalista keretben értelmezte elsősorban „a népet mint üres jelölőt”, és ez erősebb érzelmi alapú azonosulást váltott ki.

3. Nacionalizmus civilizációs keretrendszerben

Ferruh Yilmaz³³ azt vizsgálta, hogy a populista szélsőjobboldal hogyan jutott hegemon szerephez az európai politikában a bevándorlások kérdésével. Yilmaz szerint bekövetkezett egy hegemonikus változás, amelynek az a lényege, hogy „a hagyományosan progresszív értéknek számító antikapitalizmus, antiimperializmus, a szexizmus és a homofóbia-ellenesség elkezdik elveszíteni a baloldalhoz való történeti kötődésüket, és a populista jobboldal által kerülnek újra felhasználásra a nemzeti identitás megalapozása során. Ez az átpozicionálódás a muszlim bevándorlókról, valamint az iszlám európai helyzetéről szóló diskurzus

31 Laclau: i. m., 83–86.

32 Gandesha: i. m., 57.

33 Ferruh Yilmaz: Right-wing Hegemony and Immigration: How the Populist Far-right Achieved Hegemony Through the Immigration Debate in Europe. *Current Sociology*, 2012 (60):3, 368–381.

keretében érhető tetten, s különösen jelentős az iszlámnak és a terrorizmusnak a globális szinten való összekapcsolása. Mindkét esetben a »nyugati civilizáció« bármilyen emancipációs projekt fő megvalósítási feltételeként kerül meghatározásra.»³⁴

Úgy vélem, hogy az autoriter jobboldali populizmus sikere mögött meghúzódó másik fontos elméleti tényező a nacionalizmusnak az újra-konfigurálása biopolitikai és civilizációs keretrendszerben, ami tekinthető a két világháború közötti jobboldali nacionalizmus egyfajta újjáledésének is, amelyre – ahogyan Yilmaz is rámutatott – ráerősítettek a bevándorlással kapcsolatos általános viták, valamint 2015-től konkrétan a menekültválság. Mindez rámutat arra, hogy az autoriter populizmus biopolitikailag meghatározott. Kelly úgy véli, hogy »[t]ársadalmunkat olyan fajként azonosítják, amelyet kívül-belül faji ellenségek veszélyeztetnek, a lakosságot, amelyre a biopolitika vonatkozik elválasztásra kerül a lakosság ellenségeitől, akiket a szuverén hatalom megölhet... Az állami rasszizmus lehetővé teszi a lakosságon kívüli ellenség azonosítását, akár az államhatáron belül vagy kívül található is, s ezáltal engedélyezi ezeknek az embereknek a megölését, vagy pedig egyszerűen megengedi, hogy meghaljanak...»³⁵ Étienne Balibar szerint a biológiai rasszizmusból a »neurasszizmusba» való átlépést az jelzi, hogy a »másság stigmájaként» a kultúrát felváltja az etnicitás. Kelly is amellet érvel, hogy a faj mint egymástól elválasztó kategória sohasem csak a fizikai megjelenésről szólt, és Michel Foucault-ra utal, aki bemutatta, hogy a középkori korai rasszizmus vallási alapú volt, amelyben a »faji másságot» az európai keresztények számára a muszlimok jelentették.³⁶ Az autoriter populizmusra jellemző állami rasszista politikában a »nemzet» és a »faj» egymással helyettesíthető kifejezések, és általános civilizációs keretet adnak a rasszista politikának, amely így közhatalmi eszközökkel harcol a sokféleképpen meghatározott biológiai másság ellen. Kelly minderre bevezetett egy találó kifejezést, a »bionacionalizmust», amely általános faji és nemezi előítéletekre építve mélyen és tartósan osztja meg a társadalmakat.³⁷

Az autoriter populizmus »bionacionalizmusa» tehát biopolitikailag kódolt rasszizmus, s Rogers Brubaker³⁸ a nemzeti populizmusok

34 Yilmaz: i. m., 374.

35 Mark Kelly: Racism, Nationalism and Biopolitics: Foucault's Society Must Be Defended, 2003. *Contretemps*, 2004, 4, Szeptember, <https://sydney.edu.au/contretemps/4september2004/Kelly.pdf>, 60.

36 Uo., 62.

37 Uo., 64.

38 Rogers Brubaker: Between Nationalism and Civilizationism: the European Populist Moment in Comparative Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 2017 (40):8, 1191–1226.

vizsgálatakor nagyon hasonló következtetéseket tesz: szerinte az észak-és nyugat-európai populizmus sajátos formának tekinthető az atlanti politikai perspektívákban. Ez a sajátosság pedig abban ragadható meg, hogy ezek az (általam autoriter populistának nevezett) irányzatok a populizmust meghatározó antagonizmusokat nem nemzeti, hanem tágran értelmezett civilizációs terminusokban határozzák meg. Brubaker szerint mindez részleges átmenetet jelent a nacionalizmusból a „civilizacionizmus” felé,³⁹ amelynek alapja az iszlámtól való civilizációs félelem, amely elvezetett ahhoz, hogy korszakunk autoriter populizmusára az identitárius kereszténység és a filozemitizmus jellemző. A Pew Research Center vizsgálatai alapján joggal állíthatjuk azt, hogy mindez nemcsak a nyugati, hanem a keleti autoriter populizmusokat is meghatározza: a magyar társadalomban ugyanis tízből nyolcan gondolják úgy, hogy – közvetlen tapasztalat híján is – a menekültek tehetélt jelentenek az országnak, mert elveszik a munkát és a társadalombiztosítás adta előnyöket. A magyar megkérdezettek háromnegyede pedig úgy véli, hogy a menekültek növelik a terrorkockázatot. Mindezek az adatok sokkal markánsabbak Magyarország esetében összehasonlítva Európa többi részével.⁴⁰

II. Baloldali populizmus: a jobboldali autoriter populizmus árnyékában

Az eddigiekben láthattuk azt, hogy a jobboldali autoriter populizmus egy olyan hegemonisztikus elegynek tekinthető, amelyben összegződnek a neoliberais gazdaság- és társadalompolitikai nézetek, a radikális baloldali elméleti megfontolások, valamint az újnacionalizmus civilizációs felfogása. A baloldali populizmus kortárs európai politikai sikerei (a Syrízától a Podemosig)⁴¹ – felismerve az autoriter populizmus által

39 Uo., 1.

40 Dorothy Manieich: Hungarians Share Europe’s Embrace of Democratic Principles but Are Less Tolerant of Refugees, Minorities. *Pew Research Center*, 2016. szeptember 30., <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/09/30/hungarians-share-europes-embrace-of-democratic-principles-but-are-less-tolerant-of-refugees-minorities/>

41 E pártok és a nemzetállami baloldali populizmus elemzésével ehelyütt nem foglalkozom. Korábbi elemzésemet lásd: Antal: *A populista demokrácia természete*. Id. kiad., 217–229.

támasztott ideológiai kihívást – tulajdonképpen nemzetállami keretben próbáltak válaszolni az autoriter populizmus hegemoniájára. Ezek a válaszkísérletek azért elégtelenek (s ezt jelzi politikai válságuk és kifulladásuk is), mert az autoriter populizmus által jelentett komplex ideológiai kihívásnak csak arra az elemére reagáltak (és csak nemzetállami szinten), hogy a jobboldali populizmus radikális baloldali elméleteket épít be a politikájába. Úgy vélem, hogy az egyelőre elsősorban politikai elképzelések szintjén létező *transznacionális baloldali populizmus* léphet fel azzal az igénnyel, amely az autoriter populizmus neoliberais, radikális baloldali és civilizációs jellegére egyaránt választ dolgozhat ki. Ebben a részben a transznacionális populizmus kihívásaival foglalkozom, hiszen jól látható az, hogy a baloldali populizmus megrekedt valahol a nemzetállami és transznacionális szint közötti régióban.

1. A transznacionális populizmus kihívása⁴²

Panayotu (2017) az európai transznacionális populista kezdeményezés (a DiEM25) vonatkozásában kifejti, hogy ez a projekt új erővel kívánja feltölteni az európai demokratikus politikát. Panayotu ennek kapcsán Étienne Balibart idézi, aki az *Europe: Final Crisis* (2010) című cikkében⁴³ Európát „halott projektként” határozta meg, amelyet csak az európai populizmus lenne képes feléleszteni.⁴⁴ Balibar egy radikális demokratikus impulzust hiányol, amely végre egyértelmű jelzést adna a neoliberais, technokrata eliteknek, és ami nem olyan, mint amit általában „populizmusként” szoktunk aposztrofálni, tehát nem jobboldali autoriter populista: ehelyett Balibar egy „ellen-populizmus” körvonalait vázolta fel. Panayotu szerint a transznacionális populizmus levezethető a laclai rendszerből, amelyben a populizmus olyan speciális logika, amelyet nem kötnek helyspecifikus sajátosságok.⁴⁵ Laclau utal arra, hogy beszélhetünk regionális populizmusról, ami előrevetíti a transznacionális szintet.⁴⁶ Ehhez persze arra van szükség, hogy a baloldal kidolgozza azokat a mechanizmusokat, hogy az általa „népként”

42 Ehhez a ponthoz korábbi vizsgálataimat használtam fel: Antal: *A populista demokrácia természete*. Id. kiad., 229–234.

43 Etienne Balibar: *Europe: Final Crisis? Theory and Event*, 2010 13 (2), n.a.

44 Panos Panayotu: *Towards a Transnational Populism: A Chance for European Democracy (?) The Case of DiEM25. POPULISMUS Working Papers 2017,5.*, Thessaloniki, 5.

45 Uo., 5.

46 Laclau: *On Populist Reason*. Id. kiad., 187.

apoztrofált jelölő hogyan legyen több, mint egy nemzetállami politikai közösség, vagyis meg kell találnia (vagy ki kell alakítania) azt a szolidaritási közösséget, amely a transznacionális populizmus alanya lehet. Továbbá – ahogyan Panayotu is megjegyzi – át kell gondolni, hogy mit értünk nép alatt, hiszen beszélhetünk etnikai alapon meghatározott nemzetről és persze politikai nemzetről is. Az európai politikai szférában a szélsőjobboldali populizmus előretörése erősen etnicizálta a nemzet fogalmát, amit a baloldalnak meg kell tanulnia semlegesíteni (az európai baloldal illetően eszköztelensége a maga teljességében mutatkozott meg a menekültválság során és ennek fő oka – Yilmaz és Brubaker gondolatai alapján – a nacionalizmus civilizációs keretben való megjelenítése). Panayotu azt is hozzáteszi, hogy a latin-amerikai populizmus példa lehet a transznacionális kezdeményezésekre, hiszen Hugo Chávez, Evo Morales és Rafael Correa ugyanabban az antiliberális agendában osztoztak. Ezzel a felfogással szemben azonban felvethető, hogy ezekből a populizmusokból sem lett országhatárokon és nemzetállami politikai osztályokon átívelő mozgalom.⁴⁷

Egy európai transznacionalista baloldali populizmus képes lehetne arra, hogy a nemzetállami határokat átívelő módon, páneurópai szinten összekösse és megalkossa „a nép” jelölőjét, amely megváltoztathatja a szupranacionális európai intézményi struktúrák antidemokratikus jellegét. Mindez a már említett módon csak akkor lehetséges, ha a baloldal politikai küzdelmeiben fokozatosan leoldja a populizmusra rakódott negatív, a szélsőjobboldalhoz kapcsolódó bélyegeket, és a maga politikai projektjét helyezi bele. Ebben segíthet az, hogy a transznacionális populizmus teoretikus alapjait már lerakta a baloldal azzal, hogy korszakunkról és különösen az európai viszonyokról a „posztdemokrácia” korszakaként beszél többek között Colin Crouch,⁴⁸ Chantal Mouffe⁴⁹ és Jacques Rancière⁵⁰ (2006) is. Ebben a posztdemokráciában jól beazonosíthatók azok a demokráciadeficitok és tévhitetek, amelyek ellen a baloldalnak fel kell lépnie: az a neoliberális önhittség, mely szerint „nincs más alternatíva”, mint a neoliberális demokrácia és kapitalizmus; és az antagonizmusok nélküli világ vágyálma. Panayotu idézi Rancière-t, aki szerint a posztdemokrácia nem más, mint „a *démosz* utáni demokrácia, egy olyan demokrácia, amely megszüntette a nép megjelenését, tévedési és vitázási lehetőségét, ami által csökkenthető az állami mechanizmusok és a társadalmi energiák

47 Panayotu: i. m., 5–6.

48 Colin Crouch: *Post-Democracy*. Polity Press, London, 2004.

49 Mouffe: *On the Political*. Id. kiad.

50 Jacques Rancière: *The Hatred of Democracy*. Verso, London, 2006.

és érdekek kombinációi közötti kölcsönhatások”.⁵¹ A neoliberális elit, a pénzpiacok mágusai és bankárai lényegében kiszorították és gyengébb félként marginalizálták a népet a politikai döntéshozás során. Azonban a transznacionális baloldali populizmus még korántsem rendelkezik kidolgozott ideológiai alapokkal és számos nehézséggel néz szembe.

2. Az osztálypolitika és a populizmus összeegyeztetése

Ezek közül a legjelentősebb a klasszikus baloldali osztálydeterminizmusnak, osztálypolitikának a populizmussal való összeegyeztetése. A jobboldali autoriter populizmus sikerének egyik legfontosabb ideológiai előfeltételét abban mutattam ki, hogy mivel a jobboldal hagyományosan nem társadalmi osztályokban gondolkodik, így a késő modernitás radikálisan átalakult osztályviszonyaira való reakcióval nem kellett foglalkoznia, és képes volt a populizmussal egy új politikai identifikációs stratégiát létrehozni.

A baloldali populizmus azonban sokkal nehezebb helyzetben van, mivel – álláspontom szerint – úgy kellene megőriznie marxista alapjait, hogy közben önálló populista politikát alakít ki.⁵² Ahhoz, hogy a marxizmus és a populizmus összecsiszolódjon, a baloldalnak át kell értékelnie a kapitalizmussal kapcsolatos nézeteit és számos, a marxizmus és a populizmus közötti feszítő belső ellentmondást kell nyugvóponttra juttatnia. Markou (2018) szerint: „a marxizmus és a kommunizmus történetileg populizmusellenesek. A kommunista vezetők arra szólították fel a »munkásosztályt« a domináns rendszer kizsákmányolása ellen, hogy törjék össze láncukat és jussanak hatalomra. Ezzel ellentétben a populisták a »népre« hivatkoznak, amely különböző embereket és társadalmi csoportokat foglal magába (munkások, parasztok, munkavállalók, munkanélküliek, kisebbségek, bevándorlók stb.). A marxizmus és a populizmus viszonyára jellemző, hogy a marxizmus szigorú gazdasági elemzésen nyugszik és az esetek többségében kitörli a populizmus politikai szempontjait a társadalmi küzdelmekből. Marxista szempontból a baloldali populizmus a kapitalizmust egy olyan gazdasági rendszerként fogadja el, amely ugyan tele van buktatóval, de az egész nem kérdőjelezhető meg:

51 Jacques Rancière: *Disagreement: Politics and Philosophy*. University of Minnesota Press, Mineapolis, 1999, 102. Idézi: Panayotu: i. m., 7.

52 Mindez természetesen nem feltétlenül jelent új populista kereteket, hanem a baloldal saját múltjával való szembenézését és mindennek beépítését politikájába. Lásd erre: Antal Attila: Communist Populism in Hungary. *Society and Economy*, 2018 (40):4, 623–642.

„a populisták nem akarnak szakítani a neoliberais intézményekkel, engednek a bankok, a piac és az intézmények nyomásának abban a reményben, hogy sikerül az évek során valamit megváltoztatni”.⁵³

Marxizmus és populizmus összefésülése csak antikapitalista alapon, a neoliberais kapitalizmus intézményeivel való aktív szembenállás talaján képzelhető el. Szükség van tehát a Laclau és Mouffe⁵⁴ által osztály-esszencializmusnak nevezett megközelítés oldására: azzal, hogy a baloldal nem érti meg az osztályérdekeken túli követeléseket, akárcsak korábban a neoliberalizmusnak, most az autoriter populisták jobboldalnak ad behozhatatlan előnyt. A baloldali populizmusnak fel kell ismernie azt, hogy számos mozgalom, politikai elégedetlenség nem írható le csak és kizárólag osztályszempontú igényekkel. Ez volt a helyzet az 1968-as és ez a helyzet a 2008-tól kibontakozó gazdasági és pénzügyi válság utáni társadalmi mozgalmakkal. Manapság az autoriter populizmus érti meg leginkább a leszakadó társadalmi csoportok dühét, noha azok okainak kezelése már korántsem érdeke. Mouffe ezen a ponton próbálja meg tisztázni azokat az ellentmondásokat, amelyek az ő és Laclau 1985-ben megfogalmazódott javaslatait érték: vagyis a társadalmi konfliktusok kiszélesedtek és bonyolultabbá váltak, amelyben természetesen ott vannak a munkások szempontjai, de nem önmagukban.⁵⁵ Mindez tehát nem jelenti azt, hogy a baloldali populizmus a munkások ellensége lenne, hiszen a különféle mozgalmak érdekeit nem a dolgozók ellenében kell megvalósítani. Amit Laclau és Mouffe kezdetről fogva hangsúlyoz, az az, hogy a baloldalnak azt kellene megérteni, hogy az alárendeltségnek napjainkra nagyon különböző (sokszor egymásnak ellentmondó) formái alakultak ki, és nincs közöttük olyan, amelynek elsőbbséget kellene adni.⁵⁶

3. Transznacionális populizmus egy nemzetállami politikai térben

A jobboldali autoriter populizmus sikerességének jelentős összetevője a nacionalista keretrendszer civilizációs kontextusban való értelmezése. Stanley úgy érvel, hogy a baloldali populizmus hiánya rávilágít a

53 Grigoris Markou: Is Marxism Coming Back? The Resurgence of the Left in Europe and America. *The New Pretender*, 2018. augusztus 19. <http://new-pretender.com/2018/08/19/is-marxism-coming-back-the-resurgence-of-the-left-grigoris-markou/>

54 Laclau–Mouffe: i. m.

55 Mouffe: *For a Left Populism*. Id. kiad., 2.

56 Uo.

nacionalista, tradicionalista, autoriter attitűdök és piacellenesség kompatibilitására, amelyet a jobboldali populisták minden gond nélkül artikulálni tudtak.⁵⁷ Ezzel szemben, ahogy ezt az első részben elemeztem, korszakunk jobboldali autoriter populizmusa integrálta a neoliberais, piaci fundamentalista programot, és egyáltalán nem tekinthető piacellenesnek. Az igazi kihívás tehát nem az, hogy miként lehet a kapitalizmuskritikát behozni a baloldali populizmusba, hanem az, mit lehet kezdeni azzal, hogy a jobboldali populizmus egyszerre szélsőségesen piacpárti és szélsőségesen nacionalista.

Briziarelli már a baloldali populizmus kapcsán figyelmeztetett arra, hogy Gramsci-féle hegemonisztikus és a Laclau-Mouffe-féle populista szempontokat nagy körültekintéssel lehet csak összeegyeztetni.⁵⁸ A jobboldali populizmus esetében a körültekintés hiánya és a gramscianus szempontok dominanciája ahhoz vezetett, hogy egyre inkább eltolódott a rasszizmust, a gyűlöletpolitikát, a xenofóbiát, valamint a törésvonalak végtelen elmélyítését jelentő autoriter irányba.

A baloldali populizmusnak egyszerre kell megtalálnia az utat a nemzetállami és a transznacionális politikai térben: mivel egyrészt a jobboldali autoriter nacionalizmus jelentette ideológiai kihívás transznacionális válaszokat igényel, másrészt pedig nem tekinthet el attól, hogy a politizálás elsődleges terepe (egyelőre) nemzetállami. Arról, hogy mindezt milyen hangsúlyokkal érdemes kialakítani, már igen jelentős viták vannak. Mouffe szerint a baloldalnak nemzetállami szinten kell újraépítenie magát: „a demokrácia helyreállításáért folytatott hegemonisztikus küzdelemnek nemzetállami szinten kell elindulnia; annak ellenére, hogy számos kiváltságát elvesztette, még mindig a nemzetállam a demokrácia és népszuverenitás gyakorlásának alapvető szintje. A demokrácia radikalizálásának a kérdését nemzeti szinten kell feltenni”.⁵⁹ Mouffe szerint a baloldali populista stratégiának mindenképpen nemzeti vagy regionális formákat kell találnia az identifikáció érdekében, és nagyon kockázatos lenne az, ha ezeket meghagyná a jobboldal „vadászterületeinek”.⁶⁰ Ennek a stratégiának azonban olyanoknak kell lennie, amely a jobboldal kizáráson alapuló autoriter nacionalista megközelítésével szemben a belföldi és külföldi leszakadók,

57 Ben Stanley: Populism in Central and Eastern Europe. In Cristóbal Rovira Kaltwasser – Paul Taggart – Paulina Ochoa Espejo – Pierre Ostiguy (eds.): *Handbook of Populism*. Oxford University Press, Oxford, 2017, 140–160, 147.

58 Briziarelli: i. m.

59 Mouffe: *For a Left Populism*. Id. kiad., 71.

60 Uo.

marginalizált társadalmi csoportok befogadásán alapul.⁶¹ Ugyanakkor a baloldali politika szükségképpen transznacionális alaptónusa megköveteli a nemzetállamok feletti régiókban való gondolkodást, amely aktualizálja az új internacionalizmusról való vitákat,⁶² amelyek élesen szembe mennek a nemzetállami szinten kibontakozó populizmussal. Azt, hogy a baloldal milyen reakciót ad a jobboldal autoriter populizmusára, az dönti majd el, hogy a nemzetállami és a transznacionalista keretek között milyen szinten tudja kibontakoztatni populista programját.

- 61 Óscar García Agustín – Marco Briziarelli (eds.): *Podemos and the New Political Cycle. Left-Wing Populism and Anti-Establishment Politics*. Palgrave Macmillan, 2018; Markou: i. m.
- 62 Thomas Jeffrey Miley: Towards a New Internationalism. *ROAR Magazine*, 2018. szeptember 26., <https://roarmag.org/author/jeff-miley/>

